

İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi ile Topkapı Sarayı Müzesi'ndeki Gülabdanlar

Gül TUNÇEL*

ABSTRACT

Like in other art branches, Ottoman metallic art, along with maintaining Seljuk traditions, transfers a lot of innovations to our era. Turkish metallic art has lots of rooted past. Various goods, designed according to the needs of each period, transfer the characteristic forms and decorative features of the period they belong to, to our era. Like all art branches of Ottoman Empire, metallic essays that reached to peak, present a rich variety to the collection of a lot of museums. Topkapı Palace Museum and Turkish and Islamic Essays Museum in Istanbul have the largest collections of Ottoman Metallic Essays. In these museums, four pieces of Rose Water Flask, manufactured from gold plated copper, constitute the subject of our article that we try to present. Here the physical and decorative characteristics of each essay is described in detail by us and by making comparisons and evaluations in various respects, it has been tried to identify their places in Turkish Metallic Art.

KEYWORDS: *Metallic Essay, Rose Water Flask, Gold Plated Copper, Ottoman, Art*

Orta Asya'dan günümüze uzanan Türk maden sanatının çok köklü bir mazisi vardır. Böylesine uzun bir geçmişteki her dönemin ihtiyaçlarına göre şekillenen çeşitli eşyalar, ait oldukları devrin karakteristik form ve süsleme özelliklerini taşıyarak günümüze aktarmaktadır.

Türk el sanatları arasında önemli bir grup halindeki madeni eserler, malzeme, form, kap türü, teknik ve süsleme bakımından pek çok zenginlikler yansıtır. Buna karşılık madeni eserlerin çoğunluğu henüz yeterince yayınlanıp tanıtılmamış durumdadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün sanat dalları gibi zirveye ulaşan madeni eserleri, pek çok müzenin koleksiyonlarında zengin bir çeşitlilik sunar. Osmanlı madeni eserlerinin en geniş koleksiyonlarına ise İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi ile Türk ve İslam Eserleri Müzesi sahiptir. Bu müzelerdeki tombak¹ malzemeden imal edilmiş dört adet gülabdan, burada sunmaya çalıştığımız makalemizin konusunu oluşturmaktadır.

* **Yrd. Doç. Dr.**, Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Ankara

1 Tombak malzeme hk. bkz., N. İslimyeli, "Tombak", *Sanat Terimleri Ansiklopedisi*, C.2, Ankara 1973, s.822; C.E. Arseven., *Türk Sanatı*, İstanbul 1970, s.237; C.E. Arseven, *Sanat Ansiklopedisi*, C.IV, İstanbul 1975, s.2009, 2010.

Madeni eserlerde tombak kullanımı, Osmanlılar döneminde yaygın görülmesine rağmen imalat aşaması oldukça zahmetlidir. İlk işlem bakır ve çinkonun belirli oranlarda² karışımı ile elde edilen bir alaşım olan tombak hammaddesi hazırlanmasıdır. Altın taklidi bir görüntü vermek üzere kullanılan tombak uygulamasından başka, aynı maksatla bazı nesnelere yüzeyleri önce temizlenir; sonra sert bir fırça kullanılarak cıvalı su sürülür ve ardından altın-cıva amalgamı yine sert bir fırça ile tatbik edilmek suretiyle ve gerekli hararete ulaşıncaya kadar ısıtılması neticesinde cıvanın buharlaşıp uçması sağlanarak altın kaplama işlemi de yapılabilir³ ki, bu tür altın kaplamalı eşyalar diğerlerinden daha dayanıklıdır.

Osmanlı maden sanatına⁴ yönelik araştırmamızın bir bölümünü oluşturan Topkapı Sarayı Müzesi ile Türk ve İslam Eserleri Müzesi koleksiyonuna ait tombak malzemedeki dört adet gülabdanı burada sunmak amacıyla, her bir eserin fiziki ve süsleyici özellikleri tarafımızdan ayrıntılarıyla tanıtılmakta ve çeşitli bakımlardan karşılaştırma ve değerlendirmelerle Türk maden sanatı⁵ gelişim çizgisindeki yerleri aydınlatılmaya çalışılmaktadır.

Gülabdanlar, içine gül suyu koyulan, değişik madenlerden, Seramikten ya da camdan yapılan kaplardır.⁶ Yapıldıkları dönemin form ve bezeme özelliklerini yansıtan gülabdanlar ince bir sanat zevkinin de eserleridir. Burada tanıtmaya çalıştığımız madeni gülabdanların ikisi İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi, ikisi de Topkapı Sarayı Müzesi'ndendir. Türk ve İslam Eserleri Müzesi'ndeki gülabdanlardan⁷ birinde (G.1) ağız, ufak bir delikten ibarettir⁸ ve boynu aşağı doğru hafifçe genişleyerek, kademeli iki profilden sonra ince uzun altıgen pramidal bir görünüş kazanır (Resim 1, 2). Boyun ile gövdenin bağlantı bölümünde altıgen prizmal bir bilezik mevcuttur. Bi-

2 Tombağın 10 ölçü çinko, 100 ölçü sarı bakır karışımı ile altın renginin sağlandığı hk. bkz., N. İslimyeli, a.g.e, s.822; C.E. Arseven, *Sanat Ansiklopedisi*, s.2009, 2010; A. Özay, "Madeni Eserler", Türk ve İslam Eserleri Müzesi, (Basım yeri yok) 2002, s.320.

3 Bkz. A.Özay, a.g.e.,s.320.

4 Osmanlıların İslam Maden Sanatına katkıları hk. bkz., Ü. Erginsoy, "Türklerin İslam Maden Sanatına Katkıları", "Turkish Contributions to the Art of Islamic Metalwork", *İslam Sanatında Türkler, The Turkish Contribution to Islamic Arts*, İstanbul 1976, s.180-204 (s.190, s.203).

5 Maden Sanatı ile ilgili genel bibliyografya için bkz., A. Ödekan, *Türkiye'de 50 Yılda Yayınlanmış Arkeolojik Sanat Tarihi ve Mimarlık Tarihi ile İlgili Yayınlar Bibliyografyası* (1923/1973), İstanbul 1974, s. 552-555; Ü. Erginsoy, *İslam Maden Sanatının Gelişimi*, İstanbul 1978, s.536-549; O. Aslanapa, *Türk Sanatı*, İstanbul 1984, s.450-451; G.Öney, *Anadolu Selçuklu Mimarisinde Süsleme ve El Sanatları*, Ankara 1978, s.213-214.

6 Gülabdanlar ve fonksiyonları hk. bkz., C.E. Arseven, "Gülabdan", *Sanat Ansiklopedisi*, C.II, İstanbul 1965, s.665; N. İslimyeli, "Gülabdan", *Sanat Terimleri Ansiklopedisi* C.I, Ankara 1973, s.272.

7 İstanbul Türk ve İslam Eserleri ile Topkapı Sarayı Müzesindeki dört gülabdan G.1, G.2, G.3, G.4 şeklinde gösterilmiştir.

8 Eserin üzerinde envanter numarası: 8 yazmasına rağmen envanter defterinde ilgili numaranın karşısında buhurdan kaydı yer almaktadır. Dolayısıyla envanter defterinde kaydına rastlanmamıştır.

Eserin Yüksekliği : 21 cm'dir.

leziğin altındaki kertikten itibaren aşağıya doğru giderek genişleyen gövde, uzunca armudî bir görünüşe sahiptir. İçi boş bırakılan kaide, tabana doğru kavisle genişletilmiştir.

Eserin sadece gövdesinde bezemeye yer verilmiştir. Damla biçimindeki gövdenin üst ve alt kısmı profil çifti ile bölümlere ayrılmış ve her biri, iç bükey profil ile dilimlenerek balıkkılıçığı biçiminde taranmıştır. Gövdenin orta kısmına, karşılıklı birbirine bakan, yüzeyi alt alta sıralı noktalarla hareketlendirilmiş bir çift, iri "C" motifi kabartılmıştır. Bu motiflere içten bitişen şeritler, yere paralel doğrultulu kabartma çizgilerle taranmıştır. Ortada kalan boş kısımlara, iri birer yaprak kabartması yerleştirilmiştir.

Türk ve İslam Eserleri Müzesi'ndeki diğer⁹ gülabdanın (G.2) tepesinde ufak bir delik vardır ve ağıza yandan bakıldığında, baş aşağı konumlu meşe palamuduna benzemektedir (Resim 3, 4). Taban tabana bitişik bir çift koni biçimindeki geniş bilezik kademesinden aşağı doğru gittikçe genişleyerek damla formunda yapılandırılmıştır. Gövdenin üst yarısı konik, alt yarısı yarım küre biçimindedir. Gövdenin iki parçasının birleşme hattının üzerinde bir kademe görülmektedir. Ayak, aşağı doğru hafifçe genişleyerek, disk görünüşündeki kaideye birleşir. Kaidenin kenarı, üç kademe halinde profille hareketlendirilmiştir.

Eserin bezemesi, gövdenin alt ve üst yarısı ile kaidenin dış kenarlarında görülmektedir. Gövdenin üst bölümündeki bilezikten itibaren uçları aşağıya bakacak biçimde yan yana sıralanan yaprakların yüzeyi balık kılıçığı şeklinde taranmıştır. Gülabdanın gövdesinin alt ve üstünde tamamen benzer bir süsleme vardır. Kazıma ile oluşturulan "S" kıvrımlı yapraklı dal üzerinde kabartma çiçek motiflerine yer verilmiştir. Her iki gövde yarısının birleşme bölümüne, meandr benzeri süs frizi yerleştirilmiştir. Kaideye işlenen iki bordürden dıştaki inci, içteki baklava dilimi dizisi şeklindedir.

Gülabdanlardan iki tanesi Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunmaktadır. Bunlardan birisi (G.3), tepesinde¹⁰ ufak bir delik bulunan konik görünüşlü bir ağıza sahiptir (Resim 5, 7). Ağız kısmının biraz aşağısındaki alt alta iki bilezikten itibaren gövdeye kadar altıgen piramidal boyun uzanır. Boyun ile gövde arasına kalın bir bilezik yerleştirilmiştir. Bu bilezik altındaki içbükey kavisli bir kademe ve silindirik profilden itibaren aşağı doğru gittikçe genişleyen bombeli gövde damla biçimindedir. Ayak, kademelerle aşağı doğru genişleyerek dördü büyük, aralarındaki dördü küçük olmak üzere sekiz adet yaprakla yere oturan kaideye sahiptir.

Bezeme, eserin gövdesi ile kaidesinde vardır ve tamamen birbirinden farklı karaktere sahiptir. Boyun ile gövde arasında sınır teşkil eden silindirik profilin altındaki iki kuşaktan ilkinde yazı, ikincisinde diyagonal çizgiler kullanılmıştır. Gövdenin her iki parçasının birleşme hattı, altında düz yüzeyli bira-

9 Eserin üzerinde envanter numarası : 93 yazmasına rağmen envanter defterinde bu eserin kaydına rastlanmamıştır.

Eserin Yüksekliği 23 cm'dir.

10 Eserin Envanter Numarası : 25/2255 dir.

Eserin Yüksekliği : 24 dir.

kılmakla birlikte, fistolu bordürlere sahiptir. Gövdenin üst yarısında, aynı bezme seması üç kere tekrarlanmıştır. Burada merkezdeki iri bir çiçeğin dört tarafına dairevi kıvrımlar yaparak yapraklarını kuşatan dallar işlenmiştir. Gövdenin alt yarısında bitkisel arabesk kompozisyona yer verilmiştir. Kaideye ayak teşkil eden yapraklar barok karakterli ve yüksek kabartmadır.

Topkapı Sarayı Müzesi'ndeki gülabdanlardan diğesinde¹¹ (G.4) ağız, tepesinde delik bulunan yarım küre şeklindedir (Resim 8, 10). Ağızın alt sınırını oluşturan ince bir bilezikten itibaren uzanan silindirik bir boyun vardır. Boyun ile gövdenin birleşme bölümü enli bir bilezikle belirginleştirilmiştir. Silindirik profilden itibaren konik bir görünüşle genişleyerek inen gövde, kavisli geçişle kürevi gövde bölümüne birleştirilmiştir. Kesik koni biçimindeki çemberden ibaret kaidenin içi boş bırakılmıştır.

Eserin bezemesi sadece gövde yüzeyindedir. Boyun ile gövdeyi ayıran enli bileziğin aşağısındaki yüzey, uçları üçgen biçiminde dilimler oluşturan bölümlere ayrılmıştır. Daha aşağıdaki dar kuşak yüzeyi, "C-S" kıvrımlı dal ve yapraklarla bezenmiştir. Gövdenin alttaki büyük bölümünü kaplayan kuşakta, dört cephe eksenine iri birer palmet yerleştirilerek, "C-S" kıvrımlı dallarla birbirlerine birleştirilmiştir. Bu kuşağın alt bordürü kazıma çizgilerle halat görünüşünde taranmıştır.

İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi ile Topkapı Sarayı Müzesi'nde tespit ettiğimiz dört adet gülabdan, tombak¹² malzeme ile imal edilmiştir.

Yapım tekniği, dört adet gülabdandan üçünde (G.1, G.2, G.3) tamamen dövmedir.¹³ Bir tanesinde ise (G.3), ağız, boyun ve gövde, dövme, kaide, döküm¹⁴ tekniğindedir. Bu gülabdanların ağız, boyun, gövde ve kaide kısımlarının ayrı parçalar halinde imal edildikten sonra birleştirildikleri anlaşılmaktadır. Gövdelerden iki tanesi (G.2, G.3) ikişer parça halinde hazırlanmıştır. Birleştirme işlemi perçin¹⁵ ve lehim¹⁶ kullanılmıştır.

Bezeme tekniği, kazıma¹⁷ ve kabartmadır.¹⁸

11 Eserin Envanter Numarası : 25/3865 dir.

Eserin Yüksekliği : 18,5 cm dir.

12 Bkz., Not 1 ve 2.

13 Yapım tekniklerinden dövme hk. bkz., C.E. Arseven, *Les Arts Decoratifs Turcs*, İstanbul (Tarihsiz), s.120; Ü. Erginsoy, a.g.e., s.18-25; M. Arlı, *Beypazarında Dövme Bakırcılık*, Ankara 1984, s.29-42; G. İnal, *Türk-İslam Maden Sanatı (Başlangıcından Osmanlılara kadar)*, (Basım yeri ve yılı yok), s.3; N. Leotta, *Copperbeating A Living Tradition*, Ankara 1985.

14 Yapım tekniklerinden döküm hk. bkz., C.E. Arseven, *Les Arts...*, s.120-128; Ü. Erginsoy, a.g.e., s.25-28; G. İnal, a.g.e., s.3

15 Perçin ve yapılışı hk. bkz., Ü. Erginsoy, a.g.e., s.29.

16 Lehim işlemi hk. bkz., Ü. Erginsoy, a.g.e., 29.

17 Kazıma tekniği hk. bkz., C.E. Arseven, *Les Arts...*, s.129; Ü. Erginsoy, a.g.e., s. 32-33; G. İnal, a.g.e., s.3

18 Kabartma tekniği ve yapılışı hk. bkz., C.E. Arseven, *Les Arts...*, s.129; G. İnal, a.g.e., s.3; C.E. Arseven, *Türk Sanatı*, 1970 s.239; Ü. Erginsoy, a.g.e., s.34-37; M.Z. Kuşoğlu, "Dünden Bugüne Gümüşi Kakma Sanatımız, "Kabartma Çökertme", İlgi, Yıl 21, No:48, İstanbul 1987, s.32-35.

Eserleri form bakımından incelediğimizde bazı farklılıklar dikkat çekmektedir. Ağız, gülabdanların hepsinde ufak bir delikten ibarettir ve yandan bakıldığında iki tanesinde (G.1, G.3) konik, bir tanesinde (G.2) baş aşağı konumlu meşe palamutu, bir tanesinde de (G.4) yarım küre görünüşündedir. Eserlerden iki tanesinde (G.1, G.3) boyun, aşağıya doğru hafifçe genişleyerek, kademeli iki bilezikten itibaren altıgen pramidal bir görünüşle uzanır. Bir tanesinde (G.2) taban tabana birleşmiş iki koni biçimindeki geniş çaplı kademeden ibarettir. Bir tanesinde de (G.4), ağzın alt kısmını sınırlayan bir profilden aşağı doğru uzanan silindirik bir görünüşe sahiptir.

Eserlerden üçünde (G.2, G.3, G.4) boyun ile gövdenin birleşme hattı, silindirik kalın bir profille, bir tanesinde de (G.1), altıgen prizmal bir bilezikle belirginleştirilmiştir. Bu eserlerden ikisinde (G.1, G.3) bilezikler altındaki içbükey kavisli bir yüzey ile ikinci bir profile ulaşılmaktadır ve bu bilezikten, itibaren aşağıya doğru giderek genişleyen gövde, damla biçimindedir. İki eserde ise (G.1, G.4), boyun ile gövdeyi ayıran enli bir bilezikten itibaren konik bir görünüşle genişleyerek kavisli bir geçişle kürevi gövde bölümüne ulaşılır. Ancak Gülabdanlardan birinin (G.2) gövde yüzeyi diğerine (G.4) oranla çok daha yukarıdan başlamaktadır.

Eserlerin tamamında kaide mevcuttur. İki tanesinde (G.1, G.4) form bakımından benzer bir görünüş söz konusudur ve halka biçiminde taban oluşturan kesik koni görünüşündedir. Bir diğerinde (G.2), gövde bağlantısından itibaren genişleyen konik görünüşü ile disk şeklinde bir taban oluşturur. Kaidenin kenar bordürü, üç kademe halinde profillendirilmiştir. Eserlerden birinin (G.3), kaidesi diğerlerinden oldukça farklıdır. Kademeli bir şekilde aşağı doğru genişleyerek inen ayak, dördü büyük, aralarındaki dördü küçük, sekiz adet barok karakterli plastik yaprakla zemine oturan kaideye sahiptir.

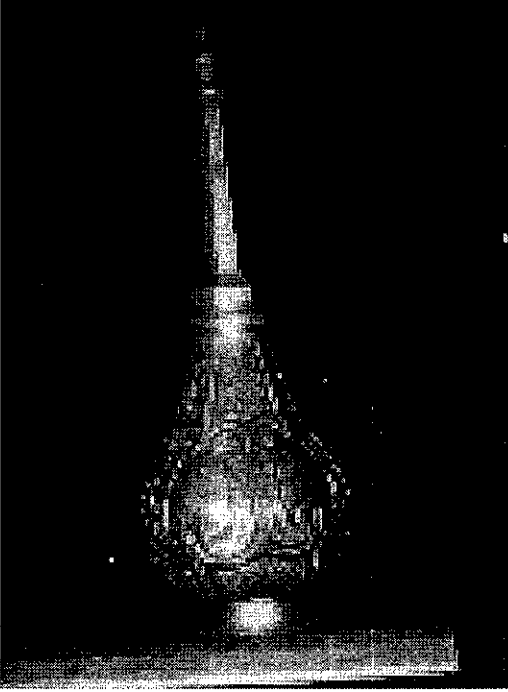
Eserlerden dördünün gövde, iki tanesinin de (G.2, G.3) kaide yüzeyinde bezemeye yer verilmiştir. İki adet gülabdanın (G.2, G.3), gövdesi ikişer parça halinde hazırlandığından birleşme hattı birinde (G.2), meandr benzeri süs frizi ile bezenmiş, diğerinde de (G.3) düz yüzeyli bırakılmakla birlikte alt ve üstten fistolu kenarlarla sınırlanmıştır. İki parçalı gövdeye sahip gülabdanlardan birinin (G.2) her iki yarısında da benzer bir süsleme görülmektedir. Kazıma ile meydana getirilen bezemede "S" kıvrımlı dalların üzerine çiçek ve yapraklar işlenmiştir. Ayrıca boyun ile gövde arasında sınır teşkil eden kalın bileziğin aşağısında da uçları yere bakan yan yana sıralı, yüzeyi balık kılıcı biçiminde taranmış yapraklar süsleme amaçlı kullanılmıştır. İki parçalı gövdeye sahip diğer gülabdanların (G.3), her iki yarısında farklı bezeme mevcuttur. Üst bölümde boyun ile gövde arasında sınır teşkil eden silindirik profilin altındaki iki bordürden ilkinde yazı, ikincisinde diyagonal çizgiler görülmektedir. Daha alttaki geniş gövde yüzeyinde aynı dekoratif şema üç kere tekrarlanmıştır ve merkezdeki iri bir çiçek motifinin dört tarafına dairevi kıvrımlar yaparak yaprakları kuşatan dallar işlenmiştir. Gövdenin alt yarısında oldukça girit işlenmiş bitkisel arabesk bezeme görülmektedir.

Gülabdanlardan iki tanesi (G.1, G.4) tek parça gövdeye sahiptir. Bunlardan birinde (G.1) boyun ile gövdenin bağlantı bölümündeki altıgen prizmal bileziğin altındaki profilden itibaren aşağı uzanan profil çiftinin ayırdığı yüzeyler balıkkılçığı biçiminde taranmıştır. Bu bölümün altındaki geniş gövde yüzeyine, karşılıklı birbirine bakan iri "C" motifleri, alt ve üstten birleşik vaziyette yerleştirilmiştir. Yüzeyi alt alta sıralanan noktalarla hareketlendirilen bu "C" motiflerini daha yukarı kuşaktaki düşey konumlu profil çiftleri ortalamaktadır. "C" motiflerinin iç kenarına, birbirine paralel çizgilerle taranmış dar birer şerit bitleştirilmiş ve bu motiflerin içlerinde kalan yüzeylere iri birer yaprak kabartması işlenmiştir. Gövdenin en altta yer alan bölümü, en üstteki kuşakla aynı bezemeye sahiptir.

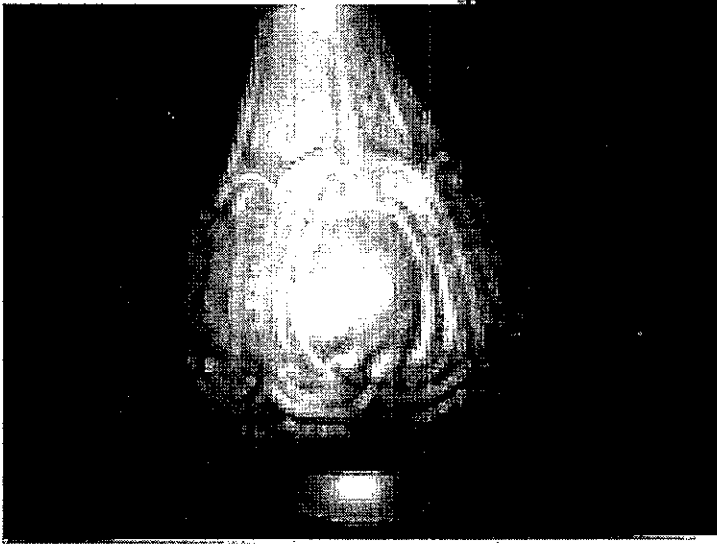
Tek parça gövdeye sahip gülabdanlardan diğerinde de (G.4) bütün gövde yüzeyi bezenmiştir. Boyun ile gövdeyi ayıran kalın profilin altındaki gövde bölümü, uçları üçgen biçiminde dilimlenen ünitelere ayrılmıştır. Bu kısmın altında, sınırları kazıma çizgi ile belirlenmiş dar yüzeyli frizin yüzeyi birbirinin tekrarı C-S kıvrımlı dal ve yapraklarla süslenmiştir. Daha alttaki geniş gövde yüzeyinde, dört cephe eksenine iri birer palmet yerleştirilerek aralarına "C-S" kıvrımlı, birbirinin benzeri dal ve yapraklar işlenmiştir. Bu süs kuşağının alt kenarı halat görünüşündeki kazıma çizgilerle taranmıştır.

Eserlerden sadece ikisinin (G.2, G.3), kaidesinde, dekoratif süs unsurlarına yer verilmiştir. Birinin (G.2) kaidesi, üç kademe halindeki profille hareketlendirilmiştir. Bunlardan en dıştaki inci, içteki baklava dilimi dizisi biçiminde bezenmiş kenar bordürleri şeklindedir. Diğer gülabdanın (G.3), üç kademe ile aşağı doğru genişleyerek inen ayağı dördü küçük, sekiz adet plastik görünüşlü yapraklarla yere oturan kaideye sahiptir. Diğerlerinden oldukça farklı görünüme sahip bu kaide de barok karakterli "C-S" kıvrımlı dal ve yapraklar yüksek kabartma ile yapılmıştır.

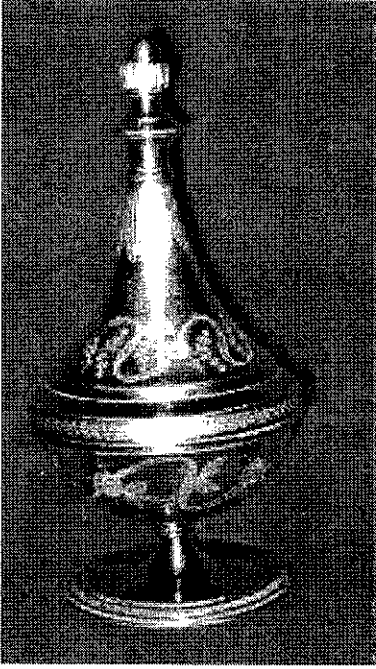
Burada tanıtmaya çalıştığımız gülabdanların imalat yeri, usta adı ve atölyeleri belli olmadığı gibi kesin tarihlerini vermek de mümkün değildir. Bu bakımdan yapıldıkları malzeme ve kullanılan süslemeler ışığında diğer maddeni eserler ve özellikle de aynı malzemedan imal edilmiş buhurdan ve ibriklerle benzerliklerini dikkate alarak 18.-19. yüzyıllara ait olduklarını söyleyebiliriz.

Resim 1 : G.1 (İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi)

Resim 2 : G.1 (İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi)

Resim 3 : G.2 (Türk ve İslam Eserleri Müzesi)

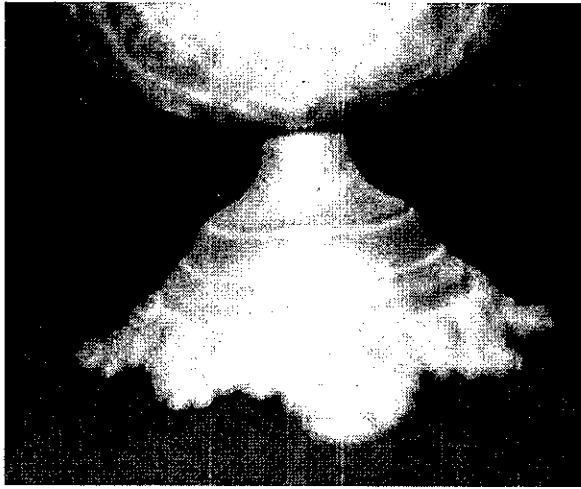
Resim 4 : G.2 (Türk ve İslam Eserleri Müzesi)

Resim 5 : G.3 (İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi)

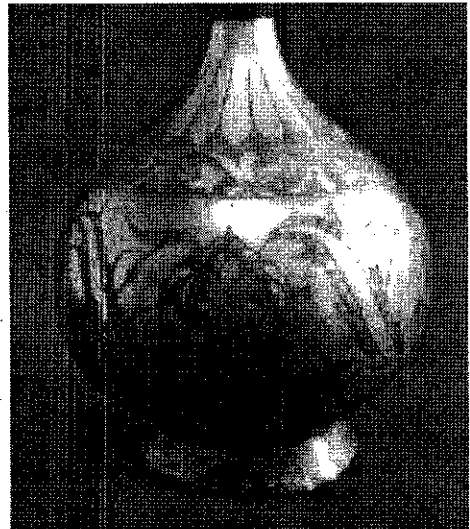
Resim 6 : G.3 (İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi)

Resim 7 : G.3 (İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi)

Resim 8 : G.4 (İstanbul
Topkapı Sarayı Müzesi)

Resim 9 : G.4 (İstanbul
Topkapı Sarayı Müzesi)

Resim 10 : G.4 (İstanbul
Topkapı Sarayı Müzesi)

